

PKN

Stichting voor
onderzoek
historische
tabakspijpen

Jaarboek 2016

Redactie:
Bert van der Lingen
en Arjan de Haan

PKN

Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen

Jaarboek 2016

Redactie: Bert van der Lingen en Arjan de Haan

Uitgave: Stichting PKN, Leiden
www.tabakspijp.nl
info@tabakspijp.nl

Redactie: Bert van der Lingen
English summaries: Bert van der Lingen en Kath Adams (correcties)
Lay-out: Arjan de Haan, DDG 's-Graveland
Druk: DPN Weurt

Voorzijde omslag: Kleipijp gemaakt naar de beeltenis van Koning
Stadhouder Willem III.

Achterzijde omslag: Plateel wandrekje van Ivora, model 405, met
voorstelling van de Koppelpoort te Amersfoort.

ISBN: 978-90-801138-7-9

© PKN. Overname van artikelen of illustraties is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie. Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdragen.

Inhoud	Voorwoord	7
	Een vorstelijke vondst: Koning-stadhouder Willem III van Oranje Bert van der Lingen en Ron de Haan	9
	Kleipijpen uit Friesland Ewout Korpershoek	17
	Kleipijpen voor de koopman Christian Daniel Bramigk uit Anhalt-Köthen, Duitsland, 1735-1743 Bert van der Lingen	31
	Tabak en tabakspijpennijverheid in de steden Amersfoort en Utrecht Jan van Oostveen	39
	Pijpenkoppen en fragmenten van pijpenpotten uit een kleiput in Leiderdorp Ewout Korpershoek	49
	Cornelis Dirksz. Samson, een potschipper met tabakspijpen Bert van der Lingen	59
	De Pijpenmarkt op de Nieuwezijds Voorburgwal te Amsterdam: Ordonnanties, vrachttarieven, pijpenhandelaren en export Bert van der Lingen	67
	Twee late herinneringspijpen van P. van der Want, Gzn. Ruud Stam	125
	Miniatuur pijpenrekjes van aardewerk uit de 20e eeuw Ruud Stam	129
	Op kleipijpen gemonteerde metalen elementen Felix van Tienhoven	165
	Een unieke en curieuze 19e eeuwse fabriekscatalogus van de Gebrüder Ziegler in Ruhla Ron de Haan	175
	De introductie van Aristophane pijpen door Gambier Arthur van Esveld	189
	Een Zuid-Duits kleipijpje uit de Amstel Ewout Korpershoek	197
	De betekenis van de Goudse pijp in de handel met de Ashanti en gouden Ashanti pijpen in de 19e eeuwse politiek Ruud Stam	203
	De porseleinen pijp als herinneringspijp: Drie bijzondere studentenpijpen Ron de Haan	217
	Engelse summaries	225

Voorwoord

Voor u ligt Jaarboek 2016 van de PKN, 'Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen'. Aan dit rijk geïllustreerde vierde jaarboek hebben een zevental auteurs meegewerkt en ook ditmaal is een interessant boek met gevarieerde artikelen over de geschiedenis van de tabakspijp samengesteld.

In dit jaarboek wordt uiteraard aandacht besteed aan de Nederlandse kleipijp met een aantal bijzondere vondsten. Ewout Korpershoek beschrijft een groep **in Friesland vervaardigde kleipijpen** uit de achttiende eeuw en verder de vondst van pijpenkoppen en scherven van **pijpenpotten uit Leiden**. Bert van der Lingen en Ron de Haan tonen een exclusieve, groot formaat pijp met het portret van **Stadhouder-koning Willem III** en Jan van Oostveen beschrijft de resultaten van onderzoek naar de tabak en tabakspijpennijverheid in **Amersfoort en Utrecht**. Bert van der Lingen doet verslag van zijn onderzoek naar de Duitse koopman Christian Daniel **Bramigk** die in Gouda pijpen met zijn familie/firmawapen liet maken en over een 18e eeuwse **potschipper** die Goudse pijpen verkocht in dorpen langs zijn vaarroute.

Ook schreef hij een uitgebreid artikel over de **Amsterdamse pijpenmarkt** waarin onder meer ordonnanties, vrachttarieven en de export van pijpen aan bod komen en ruim tachtig pijpenhandelaren uit de 17e en 18e eeuw worden besproken.

Ruud Stam beschrijft twee **herinneringspijpen** van de firma P. van der Want, Gzn en heeft een uitgebreid artikel over **miniatuur pijpenrekjes** uit de 20e eeuw, met ruim 200 afbeeldingen die de enorme variatie aan motieven, decoraties en kleuren laten zien.

In een zestal artikelen komen ook buitenlandse tabakspijpen aan bod. Felix van Tienhoven beschrijft de variatie van **gemonteerde metalen elementen** op kleipijpen. Dit artikel is geschreven voor het Journal of the Académie Internationale de la Pipe en is met toestemming van de Académie in vertaalde vorm in ons Jaarboek opgenomen als eerbetoon aan de onlangs overleden auteur. De vondst van een aantal karikaturale prenten was voor Arthur van Esveld aanleiding de introductie van **Aristophane** pijpen door Gambier te beschrijven. Een unieke **fabriekscatalogus** van kleipijpen van de **firma Ziegler** in Ruhla wordt door Ron de Haan gepresenteerd, evenals een drietal bijzondere **studentenpijpen van porselein**. Een in Nederland gevonden **groen geglazuurde kleipijp** uit Zuid-Duitsland wordt door Ewout Korpershoek besproken. Van Ruud Stam is nog een bijdrage over **gouden Ashanti pijpen** in de 19e eeuwse politiek en de betekenis van de Goudse pijp in de handel met de Ashanti in Ghana.

Wij wensen u veel lees- en bladerplezier in het Jaarboek 2016 van de PKN, 'Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen'.

Bert van der Lingen

Arjan de Haan

Op kleipijpen gemonteerde metalen elementen

Felix van Tienhoven¹

Dit artikel gaat over een aspect van de kleipijpen dat nauwelijks aandacht heeft gekregen. Er is veel geschreven over kleipijpen, maar ik betwijfel of er in het verleden velen zijn die ooit nagedacht hebben over de metalen elementen die deze pijpen in de afgelopen eeuwen hebben getooid. In deze bijdrage wordt een poging gewaagd om een allesomvattend overzicht te presenteren over de verschillende soorten toepassingen waarin de metalen elementen voorkwamen.

Inleiding

Metalen elementen en versieringen zijn in de afgelopen eeuwen om verschillende redenen op kleipijpen aangebracht. In dit artikel zal worden ingegaan op de verschillende manieren waarop zulke metalen elementen zijn toegepast. De focus zal vooral liggen op het gebruik in Oostenrijk-Hongarije, Frankrijk en Nederland, omdat informatie en voorbeelden uit andere gebieden schaars zijn.

Om de bespreking van deze pijpen te structureren is deze bijdrage opgedeeld in vier categorieën:

- Bescherming
- Verfraaiing
- Verbeteringen
- 'Metallic Look'

Op voorhand dient hier opgemerkt te worden dat de thema's niet altijd onderscheidend zijn en kunnen overlappen. Verder zijn uiteraard de illustraties slechts een willekeurige keuze.

Bescherming

In verband met het brandrisico hebben lokale autoriteiten in veel steden en of gebieden beperkende maatregelen afgekondigd voor het pijproken. De grote brand in Istanbul in 1633 leidde zelfs tot het verbod op het roken en het drinken van koffie, de verwoesting van verschillende koffiehuisen en de executie van rokers en drinkers.²

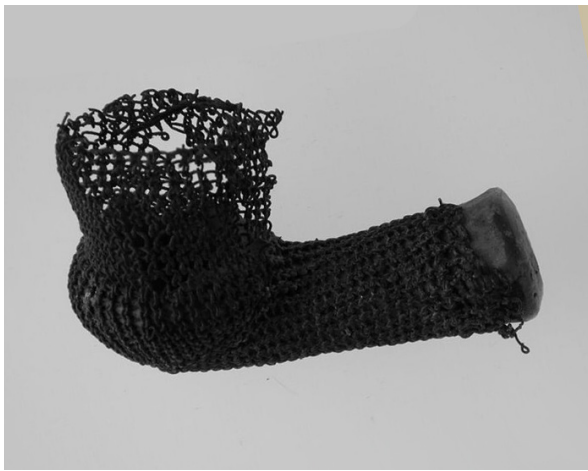
Ook in Nederland zijn in de 17e en 18e eeuw een aantal steden en dorpen in vlammen opgegaan door het roken. Als gevolg daarvan werden gedetailleerde regels uitgevaardigd om te voorkomen dat deze verwoestende branden zouden uitbreken. In plaats van het uitvaardigen van een algemeen verbod, besloot men dat voor bepaalde plaatsen het gebruik van een koperen of een uit een legering bestaande deksel die de kop afsloot voldoende was. Als gevolg hiervan ontstond er rond 1750 een huisindustrie die fijn gevlochten vonkenvangers in verschillende vormen produceerde. (afb. 1) De Engelse Elisabeth Fry die in 1840 ons land bezocht zag dat zelfs gevangenen toen nog steeds bezig waren om zulke vonkenvangers te maken.³ Deze gevlochten vonkenvangers werden gemaakt van koper-, ijzer- en zilverdraad. De helmvormige vonkenvanger uit dun zilverdraad en versierd met kleine handgemaakte glaskraaltjes is een mooi voorbeeld van vakmanschap. (afb. 2)

Afb. 1. Nederlandse vonkenvangers, 19e eeuw.

Afb. 2. Helm uit zilverdraad als vonkenvanger. Nederlands, circa 1850.

Afb. 3. Pijp uit het kasteel Nógrád. (collectie en foto HNM, Budapest)

Afb. 4. Tschibuks met koperdraad, Oostenrijk-Hongarije, laat 19e eeuw.

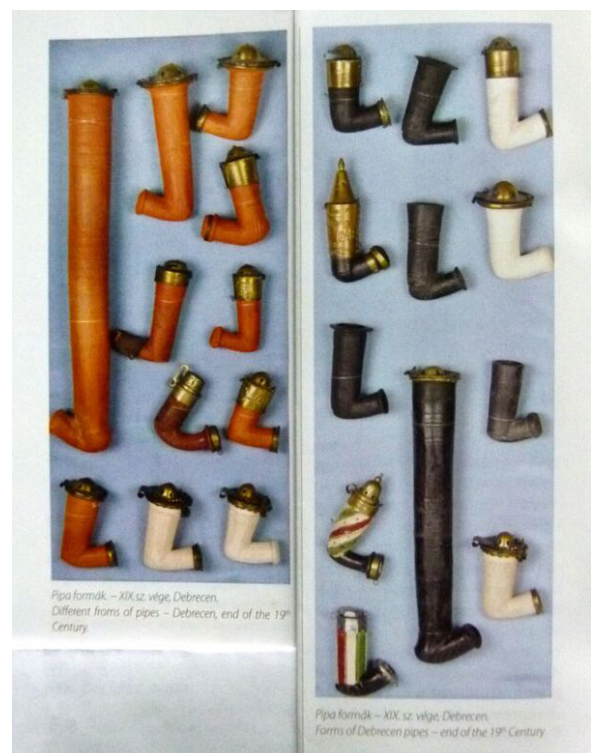
Ferrie Kompier heeft interessante gedetailleerde informatie gegeven over de bijzondere regelingen en sancties ter voorkoming van brand in het dorp Waddinxveen in 1768.⁴ Hij schreef over de bepalingen die in de werkplaatsen, met het oog op het voorkomen van brand, het mogelijk moesten maken om toch pijp te roken, maar dan alleen wel met een goede vonkenvanger. Hij liet ook zien dat het niet toegestaan was om op een houten brug pijp te roken. Overtreding van de diverse bepalingen resulteerden in boetes die zo hoog konden zijn als twee keer een dagloon. De opbrengsten hiervan werden gebruikt voor de armenzorg.

Bij archeologische opgravingen bij het Nógrád kasteel in het huidige Hongarije is een zeventiende-eeuwse Turkse kleipijp gevonden met een koperdraad frame.⁵ (afb. 3) Is het toeval dat de Ottomanen ook gevlochten netwerk gebruikten om kleipijpen te bedekken? Leerden de Nederlanders het gebruik van metaalvlechten door hun handelsrelaties?

Het type bedekking, zoals op afbeelding 4 met gevlochten draadwerk werd in Oostenrijk-Hongarije vaak gebruikt tot in de tweede helft van de 19e eeuw. De vraag rijst of zo een koperen omhulling, met een deksel, oorspronkelijk bedoeld was als een vonkenvanger, of bedoeld was om de kleikop te beschermen tegen breken. Ik heb hier geen ondubbelzinnig antwoord op kunnen vinden.

In de 19e eeuw verschenen er semi-industrieel geproduceerde pijpendeksels die gemonteerd werden met een ring op de bovenzijde van de ketel, anders dan de gevlochten vonkenvangers die over de kop heen werden geschoven. Deze nieuwe deksels werden in verschillende formaten gemaakt en waren nagenoeg universeel toepasbaar. Gestimuleerd door de groei van de pijpenindustrie en uitbesteding van het maken van onderdelen voor pijpen, werd hiermee vooral

in Duitsland verdere industriële specialisatie in de pijpenindustrie gewoon.⁶ Dit was vooral het geval in Thüringen, dat uitgroeide tot een groot exportcentrum dat metalen onderdelen leverde aan klei-, meerschium-, porseleinen- en houtenpijpen fabrikanten. Hoewel deze deksels oorspronkelijk vooral een functie hadden als vonkenvanger, ontwikkelden deze zich spoedig tot verfraaiingelement. De kopersmeden van Debrecen bleven (afb. 5), net als de producenten in Thüringen (Rhula) tot in het begin van de 19e eeuw, dicht bij de oorspronkelijke functie van de deksels.⁷ De smeden in Thüringen gingen later over tot verfraaiingen door emallering (afb. 6).⁸

Afb. 5. Verschillende Debrecen pijpen. (Collectie Déri museum, Debrecen)

Afb. 6. Koperen geëmailleerde deksels, Thüringen, ca 1900 (collectie en foto Arjan de Haan).

De gerichtheid op de risico's van brand door pijproken lijkt in Frankrijk beperkt aanwezig te zijn geweest. In de literatuur heb ik in ieder geval zulke overwegingen niet gevonden. Echter al vanaf het begin van de 18e eeuw zien we kleipijpen gevat in koper en ijzer plaatmateriaal, zowel met als zonder een deksel. De oudste frames zijn tamelijk eenvoudig en het is niet waarschijnlijk dat deze een functie hadden als versiering (afb. 7, 8 en 9). Ik neem aan dat de omhullingen van kleipijpen in Frankrijk vooral ingegeven zijn door de slechte kwaliteit van de klei in die vroege jaren en dus bedoeld waren om het breken te voorkomen. Zelfs in 1850 was de sterkte van de kleipijpen kennelijk nog een punt.⁹

Over vergelijkbare gebruiken bij kleipijpen in Groot-Brittannië schrijft David Higgins: 'Ik ben nooit enige vorm van metalen omhullingen tegengekomen en zelfs dekseltjes tegen de wind zijn extreem zeldzaam en meestal alleen bij geïmporteerde pijpen te vinden. In dit opzicht lijken Engelse pijpen op heel behoudende wijze gemaakt te zijn van enkel klei'.

Hoewel hier niet noodzakelijkerwijs sprake hoeft te zijn van bescherming wordt dit thema afgesloten met twee Afrikaanse en twee Aziatische voorbeelden uit mijn collectie.

Het eerste Afrikaanse voorbeeld is een steengoedkop van het Afo volk uit Midden-Nigeria die rond 1900-1920 gedateerd kan worden. De kop is ingesloten in een versierd bronzen frame. De kop is 9 cm hoog en 3 cm breed (afb. 10).

De tweede Afrikaanse pijp is een zwarte kop uit klei met een houten steel, beide in een tinnen montering (afb. 11). Dit soort pijpen werd gemaakt door de Mayombe in Congo (Zaire) en is te dateren in de periode 1900-1920.¹⁰ De Aziatische exemplaren zijn twee zogenaamde Nyoungwe- vormige kleipijpen die in een bronzen frame zijn gevat (afb. 12). Deze pijpen zijn gemaakt in het Shan Rijk in Noord-Oost Birma (Myanmar) en zijn in de periode 1880-1900 gemaakt.¹¹

Verfraaiingen

In Frankrijk werden de boven genoemde zilveren frames verder ontwikkeld. Zilversmeden creëerden prachtige omhulsels (afb. 13 en 14) die, in de loop van de 19e eeuw, verder ontwikkeld werden tot geheel zilveren koppen met een binnenwerk van klei (afb. 15 en 16).¹² Een aantal zilversmeden in Parijs specialiseerden zich in het maken van dit soort pijpen en bijbehorende accessoires.¹³ Een goed voorbeeld is de zilversmid Jacques Cupper, die in Parijs werkte van 1801 tot 1822, en die zich bezig hield met de vervaardiging van zilveren pijpen en de versiering van pijpen. Inmiddels zijn er tenminste acht exemplaren uit deze werkplaats bekend.¹⁴ Ook buiten Parijs konden zilveren of met zilver versierde pijpen worden besteld. Bijvoorbeeld een zelfsoortig frame als de middelste op afbeelding 13 draagt op een van zijn spijlen de inscriptie GUERIN A LAVAL. Ch. Guérin handelde in horlogekettingen en pijpen van zilver omstreeks 1860 in Laval/Mayenne.

Hoewel zeldzaam werden volledige omhulsels bijvoorbeeld ook van koperplaat gemaakt (afb. 17).

Voor de volledigheid merk ik hier op dat in Groot-Brittannië ijzeren en zilveren pijpen, op een enkele uitzondering na, geen binnenwerk van klei hebben

Afb. 7. Eenvoudige frames, Frankrijk, 18e en 19e eeuw.

Afb. 8. Frankrijk, (1740-1760).

Afb. 9. Frankrijk, (1820-1840).

Afb. 10. Afo volk, Nigeria, ca 1900.

zoals dat in Frankrijk wel gebruikelijk is. In Oostenrijk-Hongarije vond in principe dezelfde ontwikkeling plaats. De eenvoudige pijpendeksels van de kopersmeden in Debrecen werden in de loop van de 19e eeuw doorontwikkeld met grote versieringen zoals getoond wordt op de exemplaren uit Selmec (Banska Stiavnica) (afb. 18). In hetzelfde deel van Europa ontstonden verder ook volledige metalen omhulsels van kleipijpen in bijvoorbeeld Podhale (Polen) en in Hutsul (Oekraïne) in de late 19e eeuw.¹⁵

Ook buiten Europa zijn in verschillende landen/regio's geheel metalen pijpenkoppen vervaardigd met een klei- of puimsteen -binnenwerk. Ik laat hier twee voorbeelden zien:

- Een voorbeeld van een bronzen kop met een binnenwerk van klei gemaakt door de Gurunsi en Lobi volkeren van Noord Ghana/ Zuid-Burkina Faso uit ca 1900 (afb. 19).¹⁶
- Een voorbeeld van een gegoten bronzen pijpenkop met een binnenwerk van klei of puimsteen die stamt

Afb. 11. Mayombe volk, Congo, ca 1900.

Afb. 12. Nwoungé modellen, Shan-rijk, Burma, ca 1920.

van de Lowé mensen in het Attapeu gebied in Zuid-Laos, tegen de grens van Cambodja en Vietnam. Deze exemplaren worden in een groot gebied gevonden omdat de Lowé mensen nog steeds een nomadisch volk zijn. De pijpen komen in verschillende maten voor, maar hoewel de decoraties in geringe mate verschillen zijn deze wel onderscheidend. Dit type is ook in terracotta gemaakt. Mijn exemplaren zijn in de periode 1800-1900 te dateren (afb. 20).

Parallel aan de boven beschreven ontwikkeling van de verfraaiing van pijpen begonnen in Frankrijk een aantal van de leidende producenten metalen monteringen op hun kleipijpen aan te bieden, bijvoorbeeld Louis Fiolet uit St.-Omer die in de catalogus uit 1846 (pl. LXX) de optie aanbood voor een koperen garnituur voor de 'Napoleon'.¹⁷ Deze luxe producten zijn echter zeldzaam gebleven.¹⁸ Een paar voorbeelden:

- Louis Fiolet, 'Louis Napoleon met een zilveren steek' (afb. 21).
- Duménil Bouveur, St.-Omer, nrs. 753 en 2789, 'Strijders met een vizier uit een tinnen plaat' (afb. 22).¹⁹
- Gambier nr. 927, 'La Paimpolaise' met metalen oorringen (afb. 23).

Verbeteringen

Vooraf in de periode 1840-1860 hebben een aantal firma's en personen Brevets d'invention (patenten) verworven met betrekking tot verbeteringen van kleipijpen.²⁰ Een aantal van deze inventions betrof het afvoeren van vocht met behulp van een metalen reservoir (afb. 24a en b). Dit voorbeeld betreft de toepassing van Claude Roy senior, Lyon (Rhone) gedateerd 22 januari 1861, die een patent vroeg voor zijn systeem voor een pijp genaamd 'Pipe Roy Receptacle-system'. Dit patent werd verleend door het Ministerie van Landbouw, Handel en Publieke Werken in Parijs op 8 april 1861, voor een periode van 15 jaar. De beschrijving van het systeem gaat in essentie over het aanbrengen van een rookvang met een rooster

(B) in de kop (A), het voorzien in afzuiging van rook (C) en van de afvoer van vocht (D) in het reservoir (E). We zijn niet in staat geweest om de betreffende pijp te vinden.

Weinig van dit soort ideeën werden echt toegepast. Echter in mijn collectie zijn twee kleipijpen die systeempijpen genoemd kunnen worden die de doelen van deze uitvindingen realiseerden.

- Een kleipijp, naar behoren met ‘Gambier’ gemerkt op de manchete met het hielmerk JG en het zijmerk, gevat in een zilveren montuur met twee veerschachten van een Albatros die het reservoir vast houden. De zilveren onderdelen dragen het Franse keurmerk uit 1838 (afb. 25).
- Een gegoten geglazuurde witte pijpenkop (klei) van het Bordollo-type (afb. 26), een zogenaamde doorroker gemonteerd in een zilveren frame met een vochtvanger, die te dateren is rond 1900.²¹
- Als laatste in deze categorie laat ik een eenvoudige systeempijp zien van Trumm-Bergmans in Weert. Te dateren circa 1910-1920 (afb. 27).

Metallic Look

In de context van dit artikel zal ik niet stilstaan bij de technische aspecten van ‘metaliseren’ van kleipijpen maar beperk ik mij tot slechts een aantal voorbeelden. De teruglopende markt voor kleipijpen in de tweede helft van de 19e eeuw dwong de leidende fabrieken zoals Duménil, Gambier, Job Clerc en Tanneveau om een verbreding van hun aanbod te realiseren, echter wel in een beperkte oplage, om zo een hogere opbrengst te garanderen. Het antwoord was kleipijpen een metallic look te geven. De verschillende coating processen die nodig waren om deze bedrijfsdoelen te realiseren werden, naar mijn beste weten, uitbesteed aan gespecialiseerde werkplaatsen. Deze meest voorkomende behandelingen waren verbronsen en vergulden met hulp van elektrolyse of pyrolyse. Het is moeilijk om exact vast

te stellen welke methode van applicatie gebruikt zijn, maar ik waag het erop te suggereren dat Duménil’s ‘luxe’ kleipijpen werden afgewerkt door middel van verbronsen en elektrolyse-behandeling (afb. 28-32). Tanneveau gebruikte mogelijk hetzelfde proces (afb. 33). De duidelijke brons/metaal lagen op de Gambier pijpen suggereren een vergelijkbaar basisproces al zij het met een meer duidelijk zichtbaar metaalresidu (afb. 34 en 35). Het zeldzame Hyacinthe exemplaar is een geval apart. Deze kleipijp is eerst geëmailleerd, waarna delen bedekt zijn met was. Pas daarna is de elektrolyse toegepast (afbeelding 36). Fiolet (afb. 37) lijkt geopteerd te hebben voor een pyrolyse-behandeling voor het verbronsen gelet op de kleuring van deze pijp. Ook Job Clerc bood verbronsde kleipijpen te koop aan.²²

Ik eindig dit artikel met drie uitgelezen voorbeelden van pyro-verguldiging (afb. 38 en 39) die al eerder gepubliceerd en besproken zijn.²³ Het goud vergulde exemplaar van afb. 39 is gemerkt met MAROT en is rond 1840 gemaakt in het atelier van Pipiers Marôt Ainé in Parijs. De andere twee voorbeelden komen mogelijk uit hetzelfde bedrijf. De winkel van Marôt, gevestigd in het Palais Royal, bood in die tijd in Parijs de meest uitgelezen collectie pijpen aan. Deze winkel bediende een internationale klantenkring, inclusief de Ottomanen voor wie de tchibuk-pijpen waarschijnlijk zijn ontworpen.

Dankwoord

Ik wil graag André Leclair, Ron de Haan, Arjan de Haan en Arthur van Esveld bedanken voor hun waardevolle assistentie.

Tenzij bij de afbeeldingen anders vermeld maken de pijpen deel uit van de collectie van de auteur.

Afb. 13. Zilveren frames, Frankrijk, 19e eeuw.

Afb. 14. Tête droite, L. Fiolet, zilvermerk 1819-1838 Duinkerken.

Afb. 15. Zilveren kop, J. Cupper, Parijs, circa 1820.

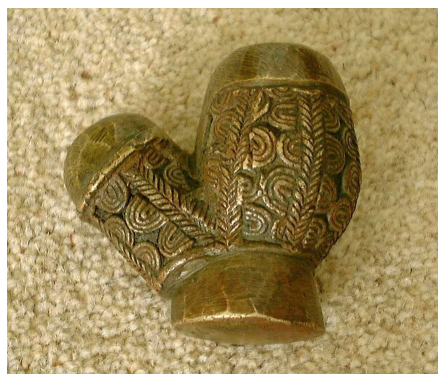
Afb. 16. Zilveren 'Zwanen Nek', Frankrijk, circa 1840.

Afb. 17. Met koperplaat omhulde kleikop, Frankrijk, circa 1850.

Afb. 18. Metalen decoraties, Selmec, Slowakije, late 19e eeuw. (Collectie en foto Arjan de Haan)

Afb. 19. Bronzen pijpenkop, voorbeeld van Gurunsi en Lobi volk, Ghana, ca. 1900.

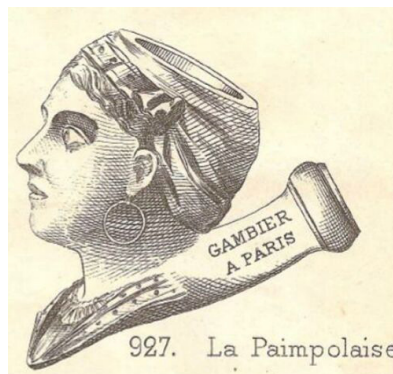
Afb. 20. Gegoten bronzen pijpen, Lowé volk, Laos, 1880-1900.

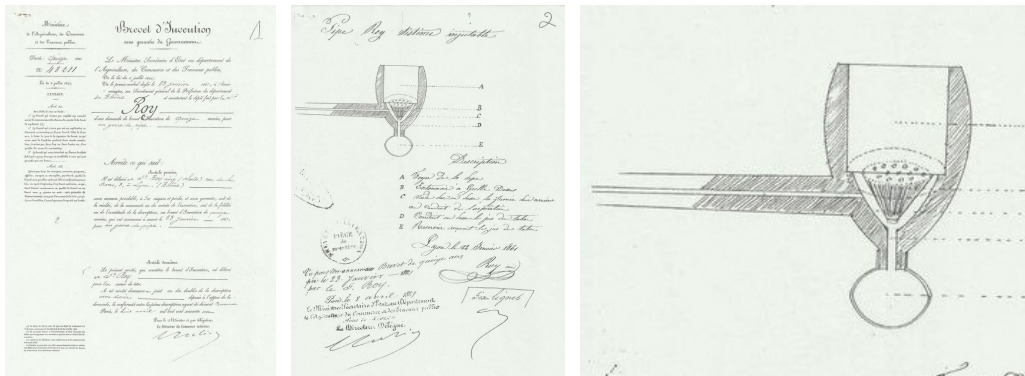
Afb. 21. Louis Napoleon, L. Fiolet, ca. 1850. (collectie Ron de Haan, foto Arjan de Haan)

Afb. 22. Duménil, nr. 753 en 2789 (1875-1885). (collectie Musée Sandelin, St. Omer)

Afb. 23. Gambier, La Paimpolaise. (foto Arthur van Esveld)

Afb. 24a-c. Voorbeeld Brèvet d'invention (pagina 1 en 2).

Afb. 25. Systeempijp Gambier, 1840-1850.

Afb. 26. Bordolloy-type systeempijp, laat 19e eeuw.

Afb. 27. Systeempijp Trumm-Bergmans, Weert, 1910-1920 (met dank aan Ron de Haan).

Afb. 28. Duménil (collectie Musée Sandelin, St. Omer).

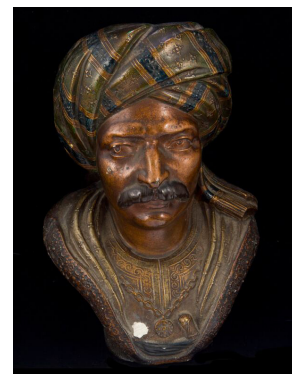
Afb. 29. Duménil (collectie Musée Sandelin, St. Omer).

Afb. 30. Duménil (met dank aan Ron de Haan).

Afb. 31. Bédouin, Duménil, St. Omer (met dank aan Francis van Parys).

Afb. 32. Roustan, Duménil, St. Omer (met dank aan Francis van Parys).

Afb. 33. Tanneveau, 1860-1880 (met dank aan Ron de Haan).

Afb. 34. Boileau, brons, Gambier 427 (met dank aan Ron de Haan).

Afb. 35. Jeune France, Gambier 435, circa 1840 (met dank aan Arthur van Esveld).

Afb. 36. Hyacinthe, Gambier 289, circa 1850

Afb. 37. Le Grec, Louis Fiolet te St.- Omer (met dank aan Francis van Parys).

Afb. 38. Vergulde tschibuk, Marot, Frankrijk (collectie en foto Arjan de Haan).

Afb. 39. Vergulde tschibuks. Links: Marot, rechts: ongemerkt. Parijs 1830-1850.

Noten:

- 1 Dit artikel was oorspronkelijk geschreven voor het Journal of the Académie Internationale de la Pipe 9. Na Felix overlijden is dit artikel door Ruud Stam vertaald om ook in dit jaarboek te worden opgenomen als eerbetoon aan Felix en diens bijzondere onderzoek aan metalen pijpen en pijpen met metalen monteringen.
- 2 Ayalon, 2015, p. 90.
- 3 Wikipedia: Prison Work.
- 4 Kompier, 1992, p. 459-465.
- 5 Haider, Organa en Ridovics, 2000, p.132.
- 6 Kügler, 1995, p. 316-317.
- 7 Szalay, 2009, p. 14 en 16. De Haan, 2014, p. 4-7.
- 8 Ter informatie merk ik hier op dat het Amsterdam Pipe Museum een fraaie collectie pijpdeksels bezit. Zie hun website onder het kopje pijpdeksels.
- 9 Raphaël, 1991, p. 253.
- 10 Lecluse, 1985, p. 104-105.
- 11 Dunhill, 1975, p. 95-97.
- 12 Bastien, 1973, afbeelding 71 en 97.
- 13 Guyot, 1992, p. 20-21.
- 14 Tienhoven, 2005, p. 19-21.
- 15 Tienhoven, 2013, p. 126-129.
- 16 Armero, 1989, p. 44 en Cremer 2012, p. 156 en 163.
- 17 Duco, 2004, p. 37.
- 18 Het Amsterdam Pipe Museum heeft ook enige belangrijke exemplaren, waaronder van Bonnaud en van Fiolet.
- 19 Deloffre, 1991, p. 35 en 54.
- 20 Deloffre, 1991, p. 60. Raphaël, 1990. p.253.
- 21 Tymstra, 1986, p. 13-23.
- 22 Duco, 2004, p. 76 en 80.
- 23 Tienhoven, 2012, p. 79-80.

Literatuur:

- Armero, C., 1989. *Antique Pipes*, Madrid, Tabapress.
- Ayalon, Y., 2015. *Natural Disasters in the Ottoman Empire*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Bastien, A. P., 1973. *La pipe*, Paris, Editions Payot.
- Cremer, W., 2012. *Antike Pfeifen*, Band 1.
- Deloffre, V., 1991. *Pipes et pipiers de Saint-Omer*, Saint-Omer, Musée Sandelin.
- Duco, D. H., 2004. *Century of change*, Amsterdam, Pijpenkabinet.
- Dunhill, A., 1975. *The pipe book*, London, Arthur Barker Ltd.
- Fuchs, J.M. & Simons, W.J., 1977. *Het zal je maar gezegd wezen, buitenlanders over Nederland*, Den Haag, Kruseman, 93
- Guyot, G., 1992. *Les pipiers français, historie et tradition*, Thomery, Imprimerie Hermant.
- Haan, A. de, 2014. 'Tophane clay pipes with compound brass and enamel lids fitted in Thuringia', *Académie Internationale de la Pipe Newsletter*, 11, p. 4-7.
<http://www.pipeacademy.org/pdf/publications/AIP%20Newsletter%2011.pdf>
- Haider, E., Organa, A. and Ridovics, A., 2000. *The history of the Hungarian pipemaker's craft*, Budapest, Hungarian National Museum.
- Kompier, F., 1992. 'Van Pijpedoppen en Vuurvangers', *PKN*, 15(59), p. 459-465.
- Kügler, M., 1995. *Pfeifenbäckerei im Westerwald*, Köln, Rheinland Verlag.
- Lecluse, J., 1985. *Pipes d'Afrique noire*, Tome I, Liège. 104/105.
- Raphaël, M., 1991. *La Pipe en Terre*, Vitrolles, Edition Aztec.
- Szalay, E. P., 2009. *Clay Pipes of Debrecen*, Debrecen, Déri Museum.
- Tymstra, F., 1986. 'Bordollo-pijpen uit Grünstadt', *PKN*, 9(33), p. 13-23.
- Tienhoven, F. A. van, 2005. 'A silver bowl from Brussels', *Society for Clay Pipe Research Newsletter*, 67, p. 19-21.
- Tienhoven, F. A. van, 2013. 'Metal Ottoman-style pipes found/produced in Europe outside present Turkey', *Journal of the Académie Internationale de la Pipe*, 5, p. 79-80.
- Tienhoven, F. A. van, 2014. 'Metal ornamented tobacco pipes from the Carpathians and surroundings', *Journal of the Académie Internationale de la Pipe*, 6, p. 126-129.

**Een vorstelijke vondst: Koning-stadhouder Willem III van Oranje / A
Royal find: King-stadholder William III of Orange**

Bert van der Lingen en Ron de Haan

Thirty years ago, along the river Vecht at Breukelen, a rare complete pipe was found together with waste from Amsterdam. The exceptional sized pipe has a sharply carved portrait representing Stadholder-King William III (1650-1702). On the bowl we see his lifelike portrait with a crown. William III or William of Orange was King of England, Ireland, and Scotland from 1689 until his death in 1702. Most likely the pipe was made after his coronation in 1689 or shortly thereafter.

Kleipijpen uit Friesland / Clay pipes from Friesland

Ewout Korpershoek

In 1988 a comprehensive study of clay tobacco pipe makers from Leeuwarden in the province of Friesland was published but until now only two pipe makers could be linked to pipe material from this area. Recently a group of early 18th century pipes was found in Leeuwarden. The models are derived from the typical Gouda funnel shape. Given the composition of the group of pipes, the slightly different form, the lesser quality and brand variety, we are not dealing with Gouda pipes but with local production. Some of the marks imitate popular Gouda marks while others are local marks. The marks point to pipe makers from Leeuwarden from the early 18th century.

Kleipijpen voor de koopman Christian Daniel Bramigk uit Anhalt-Köthen, Duitsland, 1735-1743 / Clay pipes for merchant Christian Daniel Bramigk from Anhalt-Köthen, Germany, 1735-1743

Bert van der Lingen

In the eighteenth century in particular there appeared on the market abundantly decorated pipes. They were usually made to commemorate important political events. Sometimes, like in the case of the pipes decorated with an unknown coat of arms and the text C.D. Bramigk, the underlying meaning of these pipes was not understood. It was recently discovered that these pipes were made for a German merchant who temporarily lived in Amsterdam and who ordered Gouda pipe makers to produce such pipes for export to Germany.

Tabak en tabakspijpenijverheid in de steden Amersfoort en Utrecht / Tobacco and pipe industry in the cities of Amersfoort and Utrecht

Jan van Oostveen

Almost thirty years ago the first thorough publication on pipes produced in Utrecht appeared. This gave a coherent overview of the Utrecht pipe industry through archival and archaeological research. Nevertheless, on the basis of this study, some questions remained unanswered. In particular, not all (marked) pipes could be linked to a specific pipe maker. The case was more or less the same with Amersfoort. In this article the results of further research into the pipe industry of both cities are presented with the aim to link more products to a specific pipe maker.

Pijpenkoppen en fragmenten van pijpenpotten uit een kleiput in Leiderdorp / Clay pipes and saggar fragments from a clay pit in Leiderdorp

Ewout Korpershoek

In this paper finds of clay pipes and fragments of seventeenth century saggars from Leiden are discussed. The material shows us that there were at least two different saggars. It is the first time saggar fragments from Leiden have been found and published. The material was found in old clay pits in Leiderdorp next to Leiden. Many of these pits appear to have been filled with household waste.

Cornelis Dirksz. Samson, een potschipper met tabakspijpen / Cornelis Dirksz. Samson pottery skipper with tobacco pipes

Bert van der Lingen

'Pottery skippers' loaded their ships with merchandise and sailed across the country to sell their wares directly to consumers and shopkeepers mainly in villages. This article deals with an 18th century pottery skipper from Gouda who sold pottery, kitchenware, household goods and clay pipes, which he had purchased from different manufacturers in Gouda. In rural areas it was sometimes difficult to get these goods.

De Pijpenmarkt op de Nieuwezijds Voorburgwal te Amsterdam: Ordonnanties, vrachttarieven, pijpenhandelaren en export / The Pipe market on the Nieuwezijds Voorburgwal in Amsterdam: Regulations, cargo freight, pipe merchants and export

Bert van der Lingen

This paper deals with the Amsterdam Pipe market on the Nieuwezijds Voorburgwal, close to the Royal Palace. The market was established in or around 1663 and was primarily intended to strengthen the declining Amsterdam pipe industry. At the same time there were an increasing number of Amsterdam merchants who specialized in the export of mainly Gouda pipes, and the capital became an important link in this trade. Especially the trade to Scandinavia, Northern Germany and the Baltic was largely via Amsterdam. Amongst others, this paper is about the history of the Pipe market, the regulations and the freight rates of pipes to Amsterdam. Furthermore around 85 pipe merchants from the end of the seventeenth and eighteenth centuries are presented. Noteworthy is the large number of traders with a German origin and those with connections in the shipping business.

Twee late herinneringspijpen van P. van der Want, Gzn. / Two late commemorative pipes from P. van der Want, Gzn.

Ruud Stam

In this paper two commemorative pipes made by P. van der Want, Gzn. from Gouda are presented. One for the opening of the peace Palace in The Hague, the other one commemorating the arrival of the Prince of Orange after the Napoleonic time in Scheveningen, the start of the monarchy in The Netherlands. Both pipes were made in one mould, with different applications. These pipes originally made with an attached stem have also been made as pipes in one piece with a clay stem.

Miniatuur pijpenrekjes van aardewerk uit de 20e eeuw / Earthenware miniature pipe racks from the 20th century.

Ruud Stam

In the 20th century many miniature pipe racks were made, mainly for tourists. Production started when workers became there first days of, the start of the holiday's we know now. The aim of this publication is to give an overview as complete as possible over this production in different factories in The Netherlands. For this aim catalogues, different lists of marks and initials of the painters have been used. Until now nine producers were known. The research carried out now has identified another 6 producers and we also know now that many of these

pipe racks were much longer in production than we knew before. The first miniature pipe racks were produced in 1918. These racks were made of plateel, beautifully decorated and painted by skilled painters. Later more and more Delft blue racks were made and even racks were decorated with transfers.

Op kleipijpen gemonteerde metalen elementen / Metal attachments on clay pipes

Felix van Tienhoven

This paper deals with an aspect of clay pipes that has been largely neglected. Much has been written about clays but I doubt if many have ever thought about the metal attachments which over the past centuries did adorn them. The contribution ventures to present a comprehensive overview of the different applications in which such metal elements have been manifest.

Een unieke en curieuze 19e eeuwse fabriekscatalogus van de Gebrüder Ziegler in Ruhla / A unique and quaint 19th century factory catalog of Gebrüder Ziegler in Ruhla

Ron de Haan

Recently a nine page factory catalogue with thirty line drawings of pipes of Gebrüder Ziegler in Ruhla was discovered. All the pipes shown have a grotesque portrait. They receive the air supply not from the bowl opening, in the usual way, but through the mouth and in one case through the nose. The pipes in this catalog are unique and according to a statement of the company they were the first to produce this type of pipe. In known collections there are only three pipes with strong similarities to pipes in this catalog.

De introductie van Aristophane pijpen door Gambier / The introduction of Aristophane pipes by Gambier

Arthur van Esveld

Aristophanes pipes were introduced by Gambier before 1855. Typically, these shaped pipes have a slender oval bowl and a pointed heel. The name was derived from Aristophanes, the Greek comic playwright. Aristophanes pipes were in production for more than 60 years. Comic posters were made when these pipes were first introduced and, in a well-known satirical weekly, there appeared an article with several comical prints making fun of these Gambier novelties.

Een Zuid-Duits kleipijpje uit de Amstel / A southern German clay pipe from the Amstel river

Ewout Korpershoek

Recently, a green glazed pipe bowl with floral ornaments was found along the banks of the river Amstel near Uithoorn. It is rather different in shape and decoration to any other we have seen produced by Dutch manufacturers. On both sides of the bowl the pipe has leaves which merge into the shank. After moulding the bowl opening was cut with a knife. The pipe appears to have originated in southern Germany or, perhaps, Austria or Switzerland.

De betekenis van de Goudse pijp in de handel met de Ashanti en gouden Ashanti pijpen in de 19e eeuwse politiek / The significance of the pipes from Gouda for the trade with the Ashanti and golden Ashanti pipes in 19th century politics.

Ruud Stam

The Ashanti kingdom was from the 17th century on very strong in Ghana. The Dutch had fortifications like Elmina at the coast and gold and later slaves were traded by the Dutch. Slaves were bought with different sorts of trade goods, among them clay tobacco pipes. The Gouda pipes were beloved by the African rulers and traders, especially the best quality, as can be seen from excavations. Even French traders used pipes from Gouda. Clay pipes of a lesser quality were also used for comfort for the slaves on the slave ships.

After an investigation of the chronology of pipe forms of the Ashanti pipes and the origins of the stub stemmed pipes in western Africa, the Golden Ashanti pipes in four European museums are described. These pipes from the 19th century were given as a present to European kings for diplomatic reasons.

De porseleinen pijp als herinneringspijp. Drie bijzondere studentenpijpen / The porcelain pipe as a remembrance pipe. Three special student pipes

Ron de Haan

Porcelain was the most common material for the manufacture of German remembrance pipes. Alongside ordinary friendship pipes there were pipes dedicated to reservists, students, hunting and various associations. Reservist and students pipes were the most commonly produced. In this article three special student pipes are discussed. There are three main groups of student pipes; those with a student in silhouette, pipes with heraldic representations and pipes with allegorical pictures.

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door particuliere donateurs

